

<https://doi.org/10.34142/23129387.2023.68.05>

УДК 678.11

ORCID 0000-0003-0938-9684

МУЗИЧНИЙ СМАК ЯК ФЕНОМЕН МУЗИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Ольга М. Лазаревська,

Кандидат психологічних наук, доцент кафедри

Музикознавства та хорового мистецтва

Львівського національного університету

імені Івана Франка

E-mail: lazolya@ukr.net

Мета дослідження. Аналіз основних підходів до визначення поняття «музичний смак».

Методологія і методи дослідження. Методологічною основою дослідження стали культурно-історична теорія; системний аналіз; загальнотеоретичні положення та аналіз наукових праць в естетиці, філософії, психології та музичній педагогіці про естетичний смак як якості особистості; основні положення психології про розвиток особистості в процесі виховання.

Результати. У статті проаналізовано психологічний зміст та структуру поняття «музичний смак», обґрунтовано необхідність психологічного вивчення даної проблеми. Розглянуто наукові пошуки вчених з питання визначення особливості даного феномену музичної свідомості. Визначено психологічні аспекти музичного смаку як стійкого утворення, що визначає рефлексивні та дієві прояви особистості. Розкрито музичний смак як смислове утворення індивіда, як одне із мотиваційних психічних якостей, що коректують його діяльність.

Висновки. У статті визначено, що з психологічної точки зору музичний смак відноситься до стійких утворень, які визначають і рефлексивні, і дієві прояви особистості. В психологічному плані музичний смак є особливою багатосторонньою здатністю людини, яка органічно включає у свою структуру різноманітні властивості чуттєвої свідомості та надбудову над нею інтелектуальної, логічно обумовленої системи переваг і оцінок, які відображають ціннісні орієнтації особистості.

Розглянуто музичний смак як основу музичної свідомості

особистості, що здійснює взаємозв'язок з іншими її елементами і який проявляється як готовність емоційно відгукуватись на музику, розуміти її художньо-образну сутність, володіти стійкою сукупністю музично-естетичних норм та перевірених досвідом переваг.

Розкрито психологічні особливості формування музичного смаку як процесу перенесення існуючих музично-естетичних норм в елемент самосвідомості особистості.

Таким чином, ми розглядаємо музичний смак як специфічний механізм переведення музично-естетичних норм, еталонів в особистісний аспект, який в подальшому стає засобом ціннісної орієнтації особистості.

***Ключові слова:** естетичний смак, музичний смак, музична свідомість, творча діяльність, художній розвиток особистості.*

MUSIC TASTE AS A PHENOMENON OF MUSICAL CONSCIOUSNESS

Olga M. Lazarevska

candidate of psychological sciences, associate professor of the department Musicology and choral art,

Lviv National University named after Ivan Franko

E-mail: lazolya@ukr.net

The aim of the study. Analysis of the main approaches to defining the concept of "musical taste".

Research methodology and methods. The cultural and historical theory became the methodological basis of the research; system analysis; general theoretical positions and analysis of scientific works in aesthetics, philosophy, psychology and music pedagogy about aesthetic taste as a personality quality; basic provisions of psychology about personality development in the process of upbringing.

The results. The article analyzes the psychological content and structure of the concept of "musical taste", substantiates the need for a psychological study of this problem. The scientific searches of scientists on the issue of defining the specifics of this phenomenon of musical consciousness are considered. The psychological aspects of musical taste are defined as a stable formation that determines reflective and effective manifestations of personality. Musical taste is revealed as a meaningful formation of an individual, as one of the motivational mental qualities that

correct his activity.

***Conclusions.** The article determines that from a psychological point of view, musical taste refers to stable formations that determine both reflective and effective manifestations of personality. From a psychological point of view, musical taste is a special multifaceted ability of a person, which organically includes in its structure various properties of sensory consciousness and a superstructure on it of an intellectual, logically determined system of preferences and evaluations that reflect the value orientations of the individual.*

Musical taste is considered as the basis of a person's musical consciousness, which interacts with its other elements and which manifests itself as a willingness to respond emotionally to music, understand its artistic and figurative essence, possess a stable set of musical and aesthetic norms and benefits tested by experience.

The psychological features of the formation of musical taste as a process of transferring the existing musical and aesthetic norms into an element of the individual's self-awareness are revealed.

Thus, we consider musical taste as a specific mechanism for translating musical and aesthetic norms, standards into a personal aspect, which later becomes a means of value orientation of the individual.

***Keywords:** aesthetic taste, musical taste, musical consciousness, creative activity, artistic development of personality.*

Вступ. Сучасна система освіти містить значні можливості активізації процесу становлення та розвитку особистості, здатної до творчості в різних областях життєдіяльності. В даному контексті важливим є формування музичного смаку як способу художнього та раціонального пізнання світу.

Духовне багатство, культурний рівень особистості тісно пов'язані з естетичним вихованням, з умінням бачити, розуміти, правильно оцінювати прекрасне і вносити його в оточуючу дійсність. Особлива роль в системі естетичного виховання належить музиці. Відображаючи в образах почуття та переживання людини, музика впливає емоційно на особистість, розвиває її духовне начало, стимулює творче ставлення до навколишнього. Проте, музика може благотворно впливати на розвиток і виховання лише тоді, коли особистість підготовлена до її сприйняття, володіє певним рівнем тих властивостей та якостей, що дозволяють зрозуміти і пережити музику. Такою основою є розвинений музичний смак особистості. Як особливе психічне утворення, музичний смак проявляється в здатності емоційно-

усвідомлено ставитись до музики, творчо проникати в її художню сутність, оцінювати її естетичні якості.

Естетичне відношення людини до дійсності формується і розвивається протягом усього життя. Разом з тим, не усі періоди життя рівноцінні для художнього розвитку. Психологи, педагоги, діячі культури та мистецтва вказують на важливе значення в цьому контексті шкільного віку як найбільш сенситивного для формування естетичної культури.

Поняття смаку з'явилося в науці ще у XVII столітті як результат розвитку нових течій у мистецтві, які змінили попередні канони та обумовили необхідність в універсальних критеріях їх оцінки.

До вирішення питань, пов'язаних із проблемами музичного смаку звертались філософи, педагоги, психологи, музикознавці, соціологи. Філософсько-естетичні дослідження проблеми естетичного смаку (Л.Левчук, 2005; J.A.Sloboda, 2007) стали методологічною основою музичного смаку. В музично-педагогічній літературі (О.Музика, 2003; Л.Арістова, 2007; О.Ростовський, 2000; В.Стрілько, 2011; І.Дзюба, 2012; Л.Сбітніва, 2015) широко висвітлено проблему розвитку музичного смаку різних вікових груп.

Значно менше вивчені особливості розвитку музичного смаку в соціально-психологічному плані. Недостатня розробленість психологічного аспекту даної категорії музичної свідомості особистості проявилась у невизначеності психологічного змісту і структури самого поняття. Розвиток музичного мистецтва, розширення засобів технічної інформації, акселерація дітей заставляють звертатися до вивчення проблеми музичного смаку як психологічного утворення особистості. В ряді наукових праць обґрунтована необхідність глибокого психологічного вивчення даної проблеми, що становить актуальність даного дослідження.

Методологія і методи дослідження. Методологічною основою дослідження стали культурно-історична теорія; системний аналіз; загальнотеоретичні положення та аналіз наукових праць в естетиці, філософії, психології та музичній педагогіці про естетичний смак як якості особистості; основні положення психології про розвиток особистості в процесі виховання. Теоретичною основою даного дослідження стало розроблене в естетиці положення про естетичний смак як якість особистості, що є регулюючою основою всієї структури розвитку естетичної свідомості, результатом її художнього розвитку та є поєднанням емоційного і раціонального, об'єктивного і суб'єктивного, загального та індивідуального. У даній статті проблема

смаку розглядається під кутом зору розвитку саме музичного смаку.

Виклад основного матеріалу. Науковці по різному визначають «смак», зокрема, як здатність естетичної свідомості до відображення дійсності, глибоким стереотипним утворенням і особистісним критерієм для естетичних оцінок, як властивість, що містить естетичний ідеал і почуття, які є ланкою між соціальним світом і людиною, як здатність розрізняти прекрасне і потворне в житті та в мистецтві (Л.Левчук, 2005; О.Музика, 2003, Л.Арістова, 2007; Parkita E., 2005 та ін.).

Звичайно ж, дані розходження у визначенні смаку не сприяють вивченню даної проблеми і виробленню практичних рекомендацій щодо його розвитку. Тим не менш, ми вважаємо, що жодне із тлумачення смаку не є випадковим і безпідставним. Очевидно, що смак не просто властивість індивіду, а складне психологічне утворення цілісної особистості.

Зведення смаку до оцінки є характерним сьогодні для вирішення питання про його природу. Естетична оцінка є важливим компонентом розвитку смаку людини, який проявляється у здатності індивіду логічно обґрунтовувати свої оцінки. При цьому вважається, що смак не тільки проявляється в оцінках, а й формується за допомогою естетичної інформації. «Але для того, щоб бути смаком, вони повинні переплавитись в оціночний критерій, внутрішній норматив, установку» (Л.Левчук, 2005). Цієї ж думки притримується О.Костюк (1989), який вважає смак відносно сталою властивістю особистості, «в якому закріплені через естетичну інформацію внутрішні норми і схильність, що служить особистісним критерієм для естетичних оцінок».

Поміж тим, у сучасній науці поняття «смак» не обмежується оціночною

характеристикою і багато в чому залежить від накопиченого особистістю естетичного досвіду та духовного багатства. Maslow. A (1989), Wilson G. (2007), Sloboda J. (2007) розглядають смак як систему чуттєво-емоційну та інтелектуально раціональних переваг і відводять йому посередницьку позицію між чуттєвим і раціональним пізнанням, здатністю емоційного сприйняття, чуйністю та інтелектуальною оцінкою предметів та явищ. Як і усі вищі психічні функції, музичний смак є складним синтезом чуття і мислення. На чуттєвому та на інтелектуальному рівні музичний смак, який контролюється досвідом, сигналізує індивідові про істинність чи неправдивість його естетичних переживань і показує здатність особистості на адекватний музично-

естетичний відгук сприйнятого.

Музичне сприйняття є діалектичною єдністю безпосереднього (чуттєвого) сприйняття і опосередкованого (раціонального). Безпосереднє чуттєве сприйняття, яке здійснюється сенсорними аналізаторами індивіду, дає чуттєве знання. Саме це знання, співвіднесене з потребами, виражається в емоційних ставленнях, оцінках суб'єкта, яке пізніше створює основу музичного смаку. Смак, який не виражається в судженнях, не об'єктивізується в слові та залишається на рівні переживання. Саме на раціональному рівні до кінця відбувається процес інтеграції, поєднання зовнішнього із внутрішнім. При цьому, почуття підлягають специфічній трансформації — узагальнюються, вербалізуються, скорочуються і, головне, стають здатними до подальшого розвитку, що переходить межі можливостей зовнішньої діяльності.

Синтез чуттєвого і раціонального знаходить своє вираження в естетичній оцінці, котра, з одного боку, є оцінкою чуттєвою, емоційною, але, з другого боку, вона, будучи мислительним процесом, пов'язана з логікою пізнання, з виробленням критеріїв оцінки. Естетична оцінка виступає як показник якості музичного смаку.

Л.Левчук (2005), І.Бех (2006), О.Ростовський (2000), Л.Сбітнева (2015), В.Стрільчук (2011), М.Савчин (2016) вважають смак феноменом естетичної свідомості, що регулює усю структуру розвиненої естетичної свідомості, який здійснює взаємозв'язок з іншими його елементами. Він формується в процесі відображення та оцінки естетичних цінностей і служить критерієм подальшого естетичного розвитку особистості. Саме з такого визначення поняття «смак» ми виходимо в процесі аналізу музичного смаку.

Твердження естетики про об'єктивність смаків не означає їх нівелювання. Визначаючи, наприклад, об'єктивно прекрасними ті чи інші творіння музики, слухач чи виконавець надає перевагу тільки деяким з них, проявляючи таким чином свій власний музичний смак. Не випадково, в теорії музичного виконавства мова йде про «своїх» і «чужих» композиторів, про індивідуальні виконавські стилі. Іншими словами, система естетичних цінностей, що об'єктивно склалася в суспільному житті безпосередньо відображається індивідом у відповідності з його неповторними індивідуальними якостями. Не заперечуючи значення загальних вихідних посилянь, що впливають з духовного буття людей, ми, визначаючи смак, на перший план ставимо систему індивідуальних переваг. До суб'єктивних факторів смаку відносять індивідуальний життєвий досвід, вік, стать, рівень освіти,

умови виховання та психологічну визначеність.

Ряд авторів І.Бех (2006), В.Стрільчук (2002), С.Науменко (1995) вважають, що смак є особистісною категорією, завдяки якій реалізується цілісне особистісне стійке ставлення до дійсності та виробляється активна життєва позиція.

Хоча у багатьох дослідженнях спостерігаються різні акценти в своєрідності визначених вище параметрах смаку і в розумінні його співвідношення з іншими компонентами процесу формування естетичної культури особистості, слід вказати на загальну тенденцію усіх авторів – необхідність досліджувати феномен смаку на стику різних наук.

Певну значимість для вирішення даної проблеми представляють соціально-психологічні дослідження. У соціальній психології розглядається залежність смаку від естетичних поглядів певної соціальної групи чи окремих її представників. Ці співвідношення є співвідношенням раціонального і емоційного в процесі сприйняття мистецтва.

Засвоєння музично-естетичних норм, еталонів виробляє установку особистості як цілісний стан свідомості суб'єкта, основну її реакцію на вплив ситуації. Саме установка як цілісний стан музичної свідомості особистості й лежить в основі психологічного механізму музичного смаку, визначаючи постійну готовність свідомості до естетичної оцінки та спрямування діяльності, внутрішнє цілісне ставлення особистості до цінностей. Отже, смак — це одне з мотиваційних психічних якостей особистості, що постійно корелює її діяльність та уявлення про прекрасне.

Психологи розглядають естетичну насолоду як задоволення своєрідної потреби, задовольнити яку можна шляхом переживання краси, втіленої у творах мистецтва. Естетичну насолоду вони відносять до інтрогенних форм поведінки, тобто до такої поведінки, яка обумовлена установкою, що виникла в минулому, але не реалізовану і не фіксовану. Музичний смак тому і є музично-естетичною формою установки, що формується в музично-естетичному досвіді людини. Відповідно, музичний смак, як і всяка психологічна установка, неминуче суб'єктивний, бо смаковий критерій утворюється в процесі індивідуального музично-естетичного досвіду, підсумовує різноманітні музичні сприйняття та переживання людини.

У соціальному значенні смак є діалектичною єдністю загального, особливого і одного, суспільного і особистого, колективного та індивідуального. З точки зору соціальної психології смак формується в

процесі діяльності та спілкування людей, обміну культурними цінностями, в результаті чого складаються норми смаку, та ціннісні орієнтації. З цього випливає, що як і усі психологічні утворення, музичний смак має соціальний генез. Теза про взаємозв'язок і залежність попереднього досвіду особистості та її психологічних особливостей, де суб'єкт виступає в якості соціальної індивідуальності, важлива і актуальна для проблеми розвитку естетичних властивостей людини, її смаку.

Музичний смак формується на стику індивідуальної і суспільної свідомості та служить засобом передачі суспільно-вироблених норм, еталонів у особистісний аспект. Засвоюючи ці норми індивід користується ними як власними принципами. Тому музичний смак можна уявити як певний внутрішній образ-еталон, який спонукає і регулює музично - естетичний план діяльності суб'єкта. Цей образ-еталон розвивається від найпростіших своїх форм до складних у процесі розвитку чуттєвої та інтелектуальної сфер, в процесі накопичення музично-естетичної інформації, яка переробляється свідомістю.

Таким чином, музичний смак людини формується в неповторних умовах індивідуального розвитку кожної людини пов'язаний з інтелектуальним та емоційним розвитком індивіда, а також з деякими психофізіологічними його особливостями.

Музичний смак як феномен музичної свідомості особистості базується на фізіологічних основах, як можливостях породження смаку. Необхідно відзначити, що можливості нервової системи не впливають безпосередньо на зміст психіки людини, на результативну сторону її діяльності, але вони є фізіологічною основою такого роду індивідуальних відмінностей, котрі стосуються «динамічної», «формальної» сторони поведінки і впливають на засвоєння знань та формування навиків. Тип вищої нервової діяльності, безперечно, впливає й на те, що «подобається» і що «не подобається» естетично-розвиненому суб'єкту, має безпосередній вплив і на становлення музичного смаку.

Проблема виховання музичних смаків, формування і розвиток емоційного відгуку на музику отримала психологічне обґрунтування у працях науковців (Л.Левчук, 1997; І.Бех, 2006; М.Савчин, 2016; С.Науменко, 1995; О.Лазаревська, 2002). Вони назвали виховання смаку найважливішим моментом музично-естетичного виховання в цілому, а його формування вважали, «зовсім не зводиться до розвитку здатності знаходити задоволення від творів мистецтва хорошої якості;

це – виховання оцінного ставлення до творів мистецтва, вироблення певної системи естетичних оцінок». Говорячи про сутність музично-естетичного виховання науковці назвали його не тільки засобом розширення наших знань про світ, але й школою сприйняття, уявлення і почуттів». Одним із найважливіх завдань художнього виховання виділено наступне: «зберегти емоційну неповторність при зростаючій свідомості ставлень до мистецтва, бо, втрачаючи емоційну безпосередність по відношенню до художніх творів, людина позбавляється і власного естетичного ставлення до них.

Вивчаючи проблеми психології сприйняття музики та питання про виховання музичних смаків вважаємо, що музичний смак є показником загального музичного розвитку особистості та вибіркового прагнення до результатів процесу сприйняття.

Впливаючи на людину засобами образів, створених в часі, музика діє першорядно на слухові аналізатори, викликаючи абстрактні, зорово-слухові образи, які відображаються через особистісне бачення кожного. Саме тому, справжню суть змісту музики виявити, оцінити та засвоїти дуже важко. Для цього необхідними є тривалий час і, як правило, спеціальна підготовка.

Музика – мистецтво своєрідне в тому розумінні, що воно звернене до людських емоцій. Позбавлена безпосереднього зорового образу, музика передає найглибші, найтонші відтінки естетичних переживань людини. Музичний образ настільки різноманітний, наскільки різноманітними є й складні людські почуття.

Щоб розкрити в особистості чи у певної соціальної групи інтерес до справжніх художніх творів, науковці пропонують використовувати ряд методів: метод когніфікації (розкриття перед суб'єктом емоційної привабливості та пізнавальної значимості музичної цінності); метод використання властивостей об'єкту; метод використання властивостей суб'єкту; метод впливу (підвищення авторитету серйозної музики за допомогою масових засобів інформації); метод впливу через діяльність. Усі ці фактори можуть формувати установку на сприйняття музичного твору, в якому поряд з інтересом беруть участь більш стійкі утворення музичної свідомості особистості, а саме музичні погляди і смаки, які проявляються через систему критеріїв оцінки та стильових переваг.

Визнаючи значимість усіх вищеназваних досліджень, ми все ж констатуємо, що музичний смак як феномен музичної свідомості практично не представлений психологами. Власне не розробленість психологічного аспекту музичних смаків відчувається і в

дослідженнях естетичного плану та методичних розробках.

Висновки. Аналіз літератури з теми дослідження дозволив нам зробити наступні висновки: з психологічної точки зору музичний смак відноситься до стійких утворень, які визначають і рефлексивні, і дієві прояви особистості. Це дає підставу розглядати його як смислове утворення особистості, як одне із рушійних, мотиваційних психічних якостей, які постійно коректують її поступки та діяльність. У своїй сутнісній основі музичний смак – це постійно діючий механізм настройки індивіда на рух до мети, який втілює його уявлення про прекрасне, володіє певними нормами та критеріями. В психологічному плані музичний смак є особливою багатосторонньою здатністю людини, яка органічно включає у свою структуру різноманітні властивості чуттєвої свідомості та надбудову над нею інтелектуальної, логічно обумовленої системи переваг і оцінок, які відображають ціннісні орієнтації особистості. У психологічному смислі музичний смак є регулюючою основою усєї структури розвиненої музичної свідомості особистості, це такий феномен свідомості, який виникає в процесі та результаті активної музично-естетичної діяльності.

Виходячи з вищезазначених положень ми розуміємо музичний смак як основу музичної свідомості особистості, що здійснює взаємозв'язок з іншими її елементами і який проявляється як готовність емоційно відгукуватись на музику, розуміти її художньо-образну сутність, володіти стійкою сукупністю музично-естетичних норм та перевірених досвідом переваг.

Під готовністю емоційного відгуку на музику ми розуміємо, перш за все, здатність відчувати музичний твір. Під художньо-образною сутністю музики розуміємо її художній образ, розвиток і форму. Сукупність музично-естетичних норм розуміємо як регулятор художньо-естетичної діяльності особистості. Формування музичного смаку є процесом перенесення існуючих музично-естетичних норм в елемент самосвідомості особистості. Таким чином, ми розглядаємо музичний смак як специфічний механізм переведення музично-естетичних норм, еталонів в особистісний аспект, який в подальшому стає засобом ціннісної орієнтації особистості. В еталонах музичного смаку запрограмовані його регулятивні здатності, через які музична свідомість оцінює музичний твір. І, насамкінець, під перевіреними перевагами ми розуміємо вибір, зроблений на основі музичного досвіду, ті музичні враження, котрі збагачують особистість і які вона накопичила завдяки розвитку музичного сприйняття та ознайомленню з різними високохудожніми творами мистецтва, широту, полярність

цих вражень та ступінь їх узагальненості.

Література

Арістова Л. (2007.). Естетичне виховання до музичного мистецтва: теоретичні підходи. *Музичне мистецтво та освіта: збірник наукових праць. Київ: Просвіта*, 3, 18-22.

Бех І. (2006). *Виховання особистості: становлення до духовності*. Київ: Либідь.

Дзюба І. (2012). Розвиток музично-естетичних смаків школярів засобами інструментальної музики. *Рідна школа*, 10, 49-52.

Лазаревська О. (2002). Психолого-педагогічні умови розвитку креативності дітей на уроках музики. *Наукові записки ТНПУ: серія педагогіка*, 10, 82-85.

Левчук Л. (2005). *Естетика*. Київ: Вища школа.

Музика О. (2003). Мотивація молодших школярів до музики. *Збірник наукових праць. Львів: Творча дитина*, .2-9.

Науменко С. (1995). *Основи вікової музичної психології*. Київ: НДПІ.

Савчин М. (2016). *Здатності особистості*. Київ: Академія.

Сбігнєєва Л. (2015). *Розвиток системи музично-естетичного виховання в Україні: історико-педагогічний дискурс*. Київ: Педагогічна думка.

Стрільчук В. (2011). *Формування естетичних смаків старшокласників у роботі загальноосвітньої школи*. Харків: Колегіум.

Bialkowski A., Sacher A. (2010). *Standarty edukacji muzycznej*. Warszawa: Fundacja Muzyka jest dla wszystkich.

Maslow A. (1989). *Motivation and Personality*. New York: Harper.

Pasrkita E. (2005). *Zastosowanie technologii informacyjnej w rozwijaniu zainteresowan muzycznych dzieci i mlodziezy. Nowe trendy w edukacji muzycznej*. - UMCS, Lublin.

Sloboda J. (2007). *Music and Emotion: Theory and Research*. Oxford: Oxford University Press.

Wilson G. (2002). *Psychology for Performing Artists and Edition*. Wiley: Chichester.

Оригінальний рукопис отриманий 10 березня 2023 року

Стаття прийнята до друку 21 березня 2023 року